

5. Проблемы повышения успеваемости и снижение отсева студентов. – Л. : Из-во ЛГУ, 1983. – 182 с.

6. Рабочая книга социолога / М.Н. Руткевич, Г.В. Осипов, С.В. Фролов и др. – М. : Наука, 1976. – 511 с.

БАЛАЦИНОВА А.Д.

СПЕЦИФІКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОБДАРОВАНИХ ШКОЛЯРІВ

Потенціал обдарованості є найціннішим ресурсом духовного й матеріального поступу України на шляху розбудови незалежної держави.

Проте обдаровані діти – не тільки дуже цінна, а й надто вразлива частина нашого суспільства. Усупереч поширеній думці про те, що обдарованість сама може прокласти собі шлях, наукові дослідження та практика доводять протилежне: обдаровані діти у своєму розвитку наражаються на особливий ризик. Тому визначальне значення для розвитку обдарованості дитини має інтенсивна й довготривала педагогічна підтримка з боку дорослого.

Мета статті – розкрити особливості педагогічної підтримки обдарованих школярів.

Досліджуючи біографії 400 видатних особистостей, американські вчені дійшли висновку, що 60% із них мали серйозні проблеми з пристосуванням до умов шкільного життя.

Значний внесок у розуміння проблем адаптації, що виникають в обдарованих дітей, зробила американська дослідниця Л. Холлінгуорт. Серед найхарактерніших проблем обдарованих дітей вона називає [4]:

1. *Неприємне ставлення до школи.* Воно часто виникає тому, що навчальна програма нудна та нецікава для обдарованої дитини. Порушення в поведінці обдарованих дітей можуть виникати через те, що навчальний план не відповідає їхнім здібностям.

2. *Особливу спрямованість ігрових інтересів.* Обдарованим дітям подобаються складні ігри і нецікаві ті, якими захоплюються їхні однолітки із середніми здібностями. Унаслідок цього обдарована дитина стає ізольованою, замкнутою.

3. *Неконформність.* Обдаровані діти відкидають стандартні вимоги, особливо якщо вони суперечать їхніми інтересами або здаються безглуздими.

4. *Заглиблення у філософські проблеми.* Для обдарованих дітей характерно замислюватися над такими явищами, як смерть, потойбічний світ, релігійні вірування та філософські проблеми більше, ніж для середньої дитини.

5. *Невідповідність між фізичним, інтелектуальним та соціальним розвитком.* Обдаровані діти часто віддають перевагу спілкуванню та грі з дітьми старшого віку. Через це їм іноді важко стати лідерами, тому що вони поступаються останнім у фізичному розвитку.

Цей перелік було доповнено іншими дослідниками. Так, Дж. Уїтмор, вивчаючи причини вразливості обдарованих дітей, наводить такі фактори [4]:

1. *Прагнення до досконалості (перфекціонізм).* Для обдарованих дітей характерна внутрішня потреба досконалості. Вони не заспокоюються, не досягнувши найвищого рівня. Ця властивість виявляється досить рано.

2. *Відчуття незадоволення.* Таке ставлення до самих себе пов'язане з характерним для обдарованих дітей прагненням досягти досконалості в усьому, чим во-

ни займаються. Вони дуже критично ставляться до власних досягнень, часто не задоволені, звідси – відчуття власної неадекватності та низька самооцінка.

3. *Нереалістичні цілі.* Обдаровані діти часто ставлять перед собою завищені цілі. Не маючи змоги їх досягти, вони починають хвилюватися. З іншого боку, прагнення до досконалості і є тією силою, що веде до високих досягнень.

4. *Надчутливість.* Оскільки обдаровані діти більш сприйнятливі до сенсорних стимулів та краще розуміють відношення і зв'язки, то вони схильні до критичного ставлення не лише до себе, а й до оточуючих. У результаті таку дитину часто вважають гіперактивною й такою, що відволікається, оскільки вона постійно реагує на різноманітні подразники та стимули.

5. *Потреба в увазі дорослих.* Через природну допитливість та прагнення до пізнання обдаровані діти часто монополізують увагу вчителів, батьків та інших дорослих. Це викликає тертя у взаєминах з іншими дітьми, яких дратує прагнення такої уваги.

6. *Нетерпимість.* Обдаровані діти часто з недостатньою терпимістю ставляться до дітей з нижчим інтелектуальним розвитком. Вони можуть відштовхувати інших зауваженнями, які виражають зневагу або нетерпіння.

Фахівці в галузі обдарованості одностайно дотримуються тієї думки, що традиційне навчання затримує розвиток обдарованих дітей і для повного розкриття їхнього потенціалу необхідні спеціальні програми та методи навчання, які б відповідали їхнім психологічним особливостям (виду й рівню обдарованості, інтересам, мотиваційно-особистісним характеристикам).

Принципи побудови програм навчання для обдарованих дітей найбільш повно були сформульовані в 1982 р. у США. Серед вимог, що стосуються змісту навчання, можна виділити такі:

1. Глобальний, основоположний характер тем і проблем для вивчення.
2. Міждисциплінарність змісту.
3. Інтеграція тем і проблем, що належать до різних галузей знання, шляхом встановлення внутрішніх взаємозв'язків та взаємозалежностей змістовного характеру.
4. Насиченість змісту навчання.
5. Побудова змісту навчання на завданнях “відкритого” типу, що не мають єдиного й остаточного вирішення.

На думку американських учених, зміст освіти, визначений з урахуванням цих вимог, дає змогу вирішувати проблему індивідуалізації та відкриває великі можливості для розвитку мислення в дітей [3].

У світовій педагогічній науці та практиці розрізняють два основних підходи до розробки змісту навчальних програм для обдарованих дітей: один базується на зміні кількісних, другий – якісних характеристик. До кількісних характеристик змісту освіти належать, насамперед, обсяг навчального матеріалу й темп навчання; до якісних – співвідношення різних напрямів моделювання змісту, характер його подачі (алгоритмізований, евристичний тощо).

На основі зміни кількісних параметрів змісту освіти виділяються дві основні стратегії – прискорення та інтенсифікації. На основі зміни якісних характеристик традиційного змісту освіти сформувалися напрями “збагачення” (“стратегія поглиблення”, “стратегія проблематизації”, “навчання мисленню”, “дослідницьке навчання” тощо) [6].

Прагнення врахувати різноманітні запити обдарованих дітей, з одного боку, і різні завдання навчання цієї категорії учнів – з іншого, призвело до створення різних програм, які використовуються в школі та за її межами (у зимових і літніх таборах, будинках творчості тощо). Класифікацію існуючих програм на основі за-

вдань, які вони вирішують, запропонувала Н. Шумакова [9]. Усі програми навчання вона умовно поділила на три категорії:

1. Освітні.
2. Освітньо-розвивальні.
3. Розвивальні.

Освітні програми спрямовані на те, щоб дитина отримала певну суму знань, умінь та навичок у різних змістовних галузях (тобто те, що прийнято називати загальноосвітньою підготовкою). Існує два підходи до побудови освітніх програм для обдарованих дітей. Перший пов'язаний із прискоренням процесу навчання. Другий – із поглибленим вивченням матеріалу.

Завдання розвитку творчих можливостей дитини ставлять перед собою різні *розвивальні програми* (за іншими класифікаціями такі програми часто називають збагаченими). Завдання оволодіння знаннями в тих чи інших галузях відступає на другий план або не ставиться зовсім (наприклад, програма Е. де Боно). Розвивальна навчальна програма базується на принципово іншому змісті, який не є ні продовженням, ні більш широким викладом матеріалу, що включається до звичайних освітніх програм. За домінуванням тих чи інших конкретних завдань навчання ці програми можна поділити на два види. До першого виду можна віднести всі програми, які спрямовані, перш за все, на розвиток вищих процесів мислення: творчого, критичного, логічного, уміння вирішувати проблеми. До другого – ті, що ставлять завдання розвитку емоційно-особистісної сфери.

Ми погоджуємося з Н. Шумаковою, яка вважає, що ні освітні, ні розвивальні програми не можуть вирішити весь комплекс проблем навчання та розвитку обдарованих дітей. Це питання може бути вирішено лише в межах *освітньо-розвивальних програм*. До цієї категорії програм належать такі, що ставлять завдання засвоєння знань і розвитку творчої особистості дитини як рівноправні. На практиці це здійснюється, як правило, і за рахунок тієї чи іншої якісної зміни змісту навчання, і за рахунок упровадження різних методик навчання, що забезпечують розвиток мислення й емоційно-ціннісної сфери дитини у процесі засвоєння навчального матеріалу.

У літературі, присвяченій проблемі навчання обдарованих дітей, велика увага приділяється *методам навчання* як способам організації навчальної діяльності школярів. Стосовно навчання інтелектуально обдарованих учнів провідними й основними вважаються методи творчого характеру: проблемні, пошукові, евристичні, дослідницькі, проектні – у поєднанні з методами самостійної, індивідуальної та групової роботи [5].

Стосовно *організації навчання* обдарованих учнів існує три варіанти [7]:

1. *Роздільне навчання* – спеціальні школи для обдарованих дітей.
2. *Сумісно-роздільне навчання* – наявність у загальноосвітніх школах класів з різним рівнем та характером навчання.
3. *Сумісне (“змішане”) навчання* – обдаровані діти навчаються у звичайному класі загальноосвітньої школи разом зі своїми однолітками.

Усі три варіанти мають як свої плюси, так і мінуси. Проте, як справедливо зазначає О. Савенков [7, с. 63], “скільки б спеціальних шкіл і класів для обдарованих ми не створювали, значна частина цих дітей навчається й буде навчатися в “звичайних”, “нормальних”, “масових” школах”. Тому фахівці вважають, що за умови здійснення диференційованого й індивідуалізованого підходів змішане навчання обдарованих дітей є найбільш перспективним та ефективним [1; 5].

Розглянемо основні форми навчання обдарованих дітей в умовах загальноосвітньої школи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу виділити такі форми індивідуалізації навчального процесу для обдарованих учнів:

1. Складання індивідуального навчального плану.
2. Навчання за індивідуальними програмами з окремих навчальних предметів.
3. Наставництво (менторство, тьюторство).

Найбільш сприятливі можливості для диференціації навчання обдарованих дітей надають такі форми організації навчального процесу:

1. Факультативні заняття.
2. Дослідницькі секції або об'єднання.
3. Проектне навчання.
4. Форми організації навчання, які засновані на ідеї *групування* учнів у певні моменти освітнього процесу:

– *диференціація паралелей* (у школі передбачається декілька класів усередині паралелей для дітей з різними видами здібностей);

– *перегрупування паралелей* (школярі одного віку об'єднуються в групи, які враховують їхні схожі можливості, для занять з кожного навчального предмета. Та сама дитина може займатися якими-небудь предметами (наприклад, математикою й фізикою) у “просунутій групі”, а іншими (наприклад, гуманітарними) – у звичайній);

– *виділення групи обдарованих учнів з паралелі* (передбачається об'єднання в групу 5–8 найбільш успішних у кожній паралелі школярів, яка розміщується в один з класів, де окрім них знаходяться ще близько 20 учнів. Із цим класом зазвичай працює спеціально підготовлений учитель, який дає групі обдарованих ускладнену та збагачену програму. Навчання основної частини класу і групи обдарованих ведеться паралельно, що передбачає різні завдання);

– *поперемінне навчання* (ця форма передбачає групування дітей різного віку, проте не на весь навчальний час, а лише на його частину, завдяки чому обдаровані можуть спілкуватися з однолітками й знаходити рівних собі в академічному відношенні дітей і відповідний зміст освіти. За цієї форми здібні учні мають можливість брати участь протягом частини навчального дня в заняттях старшокласників);

– *збагачене навчання для окремих груп учнів за рахунок скорочення часу на проходження обов'язкової програми* (у цьому випадку для обдарованих дітей здійснюється заміна частини звичайних занять на такі, що відповідають їхнім пізнавальним запитам);

– *групування учнів усередині одного класу в гомогенні (однорідні) малі групи на тих чи інших підставах (рівень інтелектуальних здібностей, академічні досягнення тощо)* [5].

Вибір і використання тієї чи іншої форми індивідуалізації та диференціації навчання мають бути засновані не лише на можливостях конкретної школи, перш за все, на врахуванні індивідуальних особливостей дитини, які й повинні визначати вибір оптимальної для неї стратегії розвитку.

Побутує думка, що якщо обдарованих дітей ще можна навчати, то виховувати їх майже неможливо. Разом з тим виховувати їх необхідно, і робити це потрібно з любов'ю, оскільки, як слушно зазначає І. Волощук [2, с. 12], на переважну більшість з них чекає нелегке майбутнє.

Виховання обдарованих школярів за змістом, організаційними формами, методами і прийомами істотно не відрізняється від організації виховної роботи серед учнівського загалу. Водночас психологічні особливості обдарованих дітей, специфічні завдання їхнього навчання зумовлюють певні відмінності у вихованні. На-

самперед, вони стосуються проблем обдарованих, розв'язання яких неможливе без ефективної виховної роботи серед них.

У педагогічній літературі [2; 8] виділяють такі першочергові завдання у вихованні обдарованих учнів:

1. Розвивати навички спілкування.
2. Допомогати об'єктивніше оцінити власні здібності, щоб уникнути проблем, пов'язаних із заниженою або завищеною самооцінкою.
3. Сприяти їхньому гармонійному розвитку.
4. Протистояти готовності братися одночасно за декілька серйозних справ і жодної з них не доводити до логічного завершення.
5. Формувати дух змагання, виробляти звичку порівнювати власні результати, аналізувати причини успіхів та невдач і на цій основі робити правильні висновки.
6. Створювати умови для реалізації їхніх здібностей.
7. Сприяти формуванню власного світогляду.
8. Запобігати авантюрному використанню власних здібностей.

Вищезазначені завдання не вичерпують усіх особливостей виховної роботи із цією категорією учнів. Проте практика свідчить, що їх урахування, з одного боку, сприяє розв'язанню безлічі проблем, з якими стикаються обдаровані школярі, а з іншого – робить можливим їх диференційоване навчання.

Висновки. Обдаровані діти характеризуються особливими потребами та можливостями, які відрізняють їх від інших однолітків. Ці особливості й зумовлюють специфіку роботи з ними.

Серед основних завдань педагогічної підтримки обдарованих школярів – забезпечення розкриття їхньої індивідуальності, розвиток системного мислення, цілісного світосприймання та духовно-моральних основ особистості.

Література

1. Брюно Ж. Одаренные дети: психолого-педагогические исследования и практика / Ж. Брюно, Р. Малви, Л. Назарет и др. // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 4. – С. 73–78.
2. Волощук І. Особливості виховання обдарованих школярів / І. Волощук // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – № 4. – С. 7–13.
3. Одаренность и возраст. Развитие творческого потенциала одаренных детей : учеб. пособие. / [Е.С. Белова, Е.И. Щербланова, Е.Н. Задорина, Н.Б. Шумакова] ; под. ред. : А.М. Матюшкин; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. – М. : МПСИ, 2004. – 191 с.
4. Одаренные дети : пер. с англ. / общ. ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слущкого; предисл. В.М. Слущкого. – М. : Прогресс, 1991. – 380 с.
5. Рабочая концепция одаренности / Д.Б. Богоявленская, В.Д. Шадриков, А.В. Брушлинский и др.; Президент. программа “Дети России”, М-во общ. и проф. образования Рос. Федерации. – М. : Магистр, 1998. – 66 с.
6. Савенков А. И. Одаренные дети в детском саду и школе : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений, обучающихся по специальностям “Дошк. педагогика и психология”, “Педагогика и методика дошк. образования”, “Педагогика и методика нач. образования” / А.И. Савенков. – М. : Academia, 2000. – 231 с. – (Высшее образование).
7. Савенков А.И. Одаренные дети: методики диагностики и стратегии обучения / А.И. Савенков // Директор школы. – 1999. – № 5. – С. 55–63.
8. Шепотько В.П. Організація навчання обдарованих і талановитих школярів : навч.-метод. посіб. / В.П. Шепотько, І.С. Волощук // Рідна школа. – 2006. – № 2. – С. 27–54.
9. Шумакова Н.Б. Обучение и развитие одаренных детей / Н.Б. Шумакова ; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. – М. : МПСИ, 2004. – 335 с.
10. Щербланова Е. И. Динамика когнитивных и некогнитивных личностных показателей одаренности у младших школьников / Е.И. Щербланова // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 111–122.